

Kultúráról, művészetről

BESZÉLGETÉS KIS PINTÉR IMRÉVEL

— Sokféle, tartalmilag tisztázatlan fogalmat használunk mostanában. Ezek közé tartozik a kultúra is. Az a kérdés, mit értsünk ezen?

— Az ilyen általános fogalmaknak még a megközelítésük is nehéz, hát még a meghatározásuk. Tartalmuk természetéből következik, hogy igen sokféle viszonylatban használjuk őket. A kultúra fogalma körül is bábeli a zavar, ezért szükséges előre hangsúlyoznom, hogy csak a magam egyéni véleményét mondhatom, vagyis, hogy amit mondok, azt nem valami objektív érvényesség igényével mondom. A kultúra számtalan lehetséges jelentésárnyalata között például két fő felfogás élesen elkülönül. A köznyelvben szinte egyöntetűen a neopozitivisták, strukturalisták, etnológusok újabb keletű kultúraértelmezése használatos, ami kultúrának minősít mindenfajta emberi tevékenységet és alkotást, szemben az ember nem munkálta természet tárgyaival és folyamataival.

Számomra viszont a kultúra ennél jóval szűkebb fogalom: lényegében csak a lelki és szellemi javak köre, illetve az ezek létrehozását célzó emberi tevékenység. Megkülönböztetem tehát az anyagi-technikai szférától — a civilizációtól —, amely nem egy vonatkozásában éppenhogy kultúraellenes. A kultúra ebben az értelemben mindig szellemi értékek megvalósítására irányul, voltaképpen nem más, mint egy adott emberi közösség gondolkodásának és érzelmeinek sajátos egyezményrendszere: a teremtés, őrzés, valamint a hagyományozás egésze, ahogyan az az időben létrejön. Lényege a lelki elmélyülés és a tradíció, fejlődése, gazdagodása meghatározóan függ attól is, mennyire van az adott közösség, kultúrkör, nép vagy nemzet közösségtőlának hagyományai teljességének birtokában, mennyire ivódott ez tudatába, ösztöneibe. Mert a kultúra, nyelv mögötti nyelvként a maga egészében megragadhatatlan, ugyanakkor azonban a teljes szóértéshez, az otthonosságérzéshez, az illető közösség önismeretéhez, miveltnak képviseléséhez, érvényesítéséhez elengedhetetlenül fontos. Azt, hogy mennyire így van, akkor éri tetten az ember, ha például külföldre utazik, amikor tehát valamilyen okból a kultúra (mint közeg vagy kommunikációs eszköz) hiánya váratlanul problémává válik. Az idegenség élményében a hiány fejeződik ki.

— Ismerek olyan meghatározást, ami szerint a kultúra a tevékenység eredményeként létrejött, őrzött és hagyományozott javakkal, mint értékekkel, s az értékekben megképződött emberi-társadalmi viszonyokkal azonos.

— Minden közösség értékre orientált, az értékek azonban mindig esetlegesen, e közösségre jellemző módon öltenek alakot, jellegzetesen nyilvánulnak meg. Ahhoz, hogy például az angol irodalomban megformált általános emberi értékek magyarul is megszólaljanak: nyilvánvalóan kevés valamely művet tartalmában-jelentésében hűségesen lefordítani. Ahhoz olyan művészre, sőt médiumra van szükség, aki nemcsak az eredeti mű szövegösszefüggéseit érti pontosan, de aki a magyar kultúra és nyelv rezdüléseire is érzékeny, szinte az ösztöneiben. Mint Arany János volt, mondjuk. Az érték mindig egyetemes, az viszont, hogy milyen úton-módon, milyen tradíciókon, milyen konkrétumokon keresztül testesül meg egy közösség számára, legyen az érték etikai, esztétikai vagy ismereti, ez már sajátosan az adott kultúrára jellemző. Azért vélem szerencsésnek a kultúrát a nyelvhez hasonlítani, mert a nyelv is esetleges, de használói számára az esetlegességén belül törvényt szabó.

Nagyon fontos ugyanakkor, hogy ne tévesszük össze a kultúrát a műveltséggel. Az utóbbi nemzetközi abban az értelemben, hogy bármikor bárki elsajátíthatja pusztán az eszével, személyisége egészének a mozgósítása nélkül. Megismerhetem a maga összefüggései közt a német filozófia egy-egy kérdését, de amikor sajátos közösségemben ezeket az ismereteket alkalmazni akarom, számolnom kell azzal is, hogy ami a

német terminológiában evidens (mert gondolkozók és filozófiai iskolák sora munkálta ki és kanonizálta), az a magyarban nem biztos, hogy magától értődik, esetleg nincs is közvetlen megfelelője, netán vaskos félreértések forrása lehet. Ne essék félreértés persze ebben sem: éppenséggel nem elzárkózni akarok, csak figyelmeztetni azokra a gyakorlati nehézségekre, amelyekről olyan könnyen megfeledkezünk. Még a gondolatot is csupán úgy lehet tevékenyen, *hatásosan* közvetíteni, ha átélem, ha a magam logikájával és érzelmeivel újrafogalmazom. Egy kultúrába beilleszkedni nagyon nehéz, abba ugyanis beleszületünk. S úgy vesszük birtokba, hogy nagyobb része nem is tudatosodik.

— *Sokan vizsgálták már a kultúra nemzeti jellegét. A kérdésre azonban nem adtak egyértelmű választ. Ugyanis abban a pillanatban, amikor magyar sajátosságként emeltek ki valamit, már torzítottak is és ezt a torzítást könnyű volt kimutatni. Miben áll itt a megnevezés nehézsége?*

— Szerintem abban, hogy a nemzet nyitott rendszer, s ezért amikor definiáljuk, már le is zárjuk: bármilyen meghatározás óhatatlanul kirekesztőleges lesz, akarattalánul meghamisítódik. Itt ugyanaz a probléma merül fel, mint akármelyik érték meghatározásánál. Megnevezhetjük-e az erkölcsi jót minden tekintetben? De amikor találkozunk vele, igen nagy pontossággal érzékeljük. Vagy tudunk-e vajon valamely irodalmi műről kimerítő kritikát írni, ami után azt mondhatnánk, hogy többet és mást e műből már lehetetlen megnevezni? A személyiség is formulázhatatlan a maga konkrét teljességében, hiszen ez is nyitott rendszer, de mibenlétét félreérthetetlenül észleljük, ha szembesülünk vele. Ami a kultúrából biztos, s ami közvetíthető is, az a tradíció, a kultúra tényeinek köre. A karakteréről inkább közvetve, élményszerűen értesülünk, miközben belenövünk; nem függetlenül persze a kultúra közvetítőinek tényeket értelmező szemléletétől, szándékaitól. Életünk minden pillanatában ezernyi útmutatást kapunk erre nézve. Súlyosbítja a dolgot, hogy amikor a legfogékonyabbak vagyunk, akkor vagyunk a legkiszolgáltatottabbak is ezeknek az útmutatásoknak. Gyermekek és ifjúkorban. Hogy az értelmező szemléletnek és szándéknak milyen jelentősége van a mindennapi tájékozódást illetően, s épp a szellemi kérdésekben, az értékrend, az életlátás alakulásában, azt mutathatják a történelem vizsgálatainak a nemzeti érzéseket célzatosan is kisebbiteni akaró törekvései; ennek az egyoldalúságnak a közelmúltból ismerős tapasztalatai. Mennyi a zavar csak a történelmi tudatban is! Attól való féltünkben, hogy a nemzeti jelleg elismerése révén szűkítünk és torzítunk, kirekesztőlegesek leszünk, elfelejtünk a kérdéshez közelíteni. S ennek nem kevésbé beláthatatlanok a következményei, mint a fellengzős, „por-pufogató” magyarkodásnak.

— *Ha már itt tartunk: minek tulajdonítja, hogy a magyarságtudat kérdései az utóbbi időben ilyen nagy szerepet kaptak életünkben?*

— Én ezt elsősorban annak tudom be, hogy az utolsó hatvan-hetven év alatt, kultúránk, azon belül történetünk legfontosabb konfliktusaival nem néztünk igazán szembe, vagy ha igen, akkor különféle, olykor gyökeresen eltérő előjelekkel, taktikai elfeltevésekkel, ideológiai és egyéb megfontolásokkal. Ennek következtében egészen furcsa helyzet alakult ki, mert a problémák az érzelmekben és a gondolkodásban megmaradtak a maguk amorf esetlegességében, anélkül, hogy nyilvános hangot kaptak volna, s hogy a közösség egészére nézve reális megoldási alternatívákat küzdhetek volna ki maguknak. S mert az újabb nemzedékek a problématudatot is torzultán kapták, a zavar szükségképpen növekedett, s mélyült a rossz közérzet. Erre előbb-utóbb jönnie kellett a visszahatásnak, amikor ezek a generációk is szembeesülni akarnak az elfojtott vagy elmosódott elintézetlenségekkel. Más kérdés, hogy mi lesz ennek a kifutása. Amire szükség van, az a hosszú távra szóló tárgyilagos önismeret.

De ez a problémának csak az egyik oldala. A másik az, hogy az elmúlt harminc évben nálunk óriási társadalmi változás zajlott le, ami felrobbantotta a hagyományos életformákat, megszüntette avagy fellazította azokat a réteg- és osztálykerete-

ket, amelyekben ezek az életformák léteztek. Az új körülmények között százezrek keresték és keresik a helyüket, a tájékozódás irányait, az eligazító és közösségbe kötő kapcsolatokat, értékeket. Mindezekon túl a most élők többsége kivételes intenzitású eseményeket élhetett meg. Világháborúkat, forradalmakat, nemzetek keletkezését vagy lehanyatlását. Érintettek bennünket ember- és magyarvoltunkban is: a feltoluló kérdések választ követelnek; s mert biztonságtudat, önérték és méltóság függ tőlük: nagy kockázat nélkül az ilyen válaszok sohasem odázhatók el. A dolog jelentőségével nincs mindenki tisztában, de érzi a válasz szükségét. Az érdeklődés ezért is nőtt meg, s nemcsak az értelmiségben. S bár itt az értelmiségnek kitüntetett szerepe lehet, amit felelősen kell betöltenie, de nem szabad eltúlozni az útkereső értelmiségi ideológiák veszélyét vagy jelentőségét.

— *Lakiteleken, a fiatal írók tanácskozásán is felszólalt ez ügyben.*

— Amit ott elmondtam, abból most csak az látszik fontosnak, hogy a nemzeti múlt tárgyilagos szemlélete és szeretete nem zárják ki egymást. Mégis, mintha valami össznépi rövidlátás sújtana bennünket: a gyakorlatban ez a kétféle hozzáállás legtöbbször élesen szembekerül egymással. Azt állítottam — hadd idézzem most mégegyszer szó szerint —, hogy legyenek történelmünk tényei számunkra jók vagy rosszak, magasztosak vagy szégyenletesek, pillanatnyi megítélésünk szerint hasznosak vagy egyenesen kártékonyak — mindez teljesen mindegy. A kérdésnek ugyanis sokkal nagyobb, egzisztenciális tétje van: a valóság, a történelem hiteles tudása (és tudata) nélkül létezésünk csak színlelt, vegetatív létezés; akkor mi: nem mi vagyunk. Ezzel szemben iskolai oktatásunkat, a közvéleményt, még a tanácskozáson elhangzott előadások nélkül is változtatlanul a történelem leszűkítésének szándéka hatja át: azt keresik, hogy múltunkból mi az előremutató, a progresszív, a sikeres, mert — vélik — azzal és csakis azzal azonosulhatunk. A többit pedig mintegy töröljük el. Hadd ismételjem: meg kéne már végre érteni, hogy a történelmemért nem én vagyok felelős. Én: individuum vagyok, a történelem: kollektivitás. A közös múlt egyrészt számomra változtathatlan tényként adott, másrészt — akarom vagy sem — léteemben meghatároz. Ezért kell vállalnom, sőt, szeretnem is: olyannak, amilyen, mert benne és általa végül is magamat becsülöm vagy nem becsülöm. S ha szeretem, úgy is szeretem, mint saját magamat: ellentmondásosan, örök elégedetlenül, de bensőségesen. Vagyis nem azért szeretem, mert értékesebbnek hiszem a többinél, hanem azért, mert a sok közül egyedül ez az *enyém*. Mert kívül nincs más múltam vagy valóságom, mely ilyen teljesen megnyilvánítana, márpedig mindezek nélkül nem létezhetek. Elhatározhatom-e, hogy ezentúl csak az okos gyermekeimmel vállalom közösséget, a butákat pedig el- és kitagadom? Netán: a butákról is azt állítom, hogy okosak, mert csak akkor szerethetem őket felhőtlenül? Mindenfajta olyan tárgyilagosság, amely mintegy kívülről szemléli ezt a kérdést, hamis tárgyilagosság. Ha nem vagyunk tisztában azzal, hogy történelmünkhez, hagyományainkhoz, kultúránkhoz érzelmileg kötődünk, akkor tárgyilagosság se lehetünk. A tárgyilagosságot, tetszik vagy nem tetszik, de színezi, hogy ezekben az ügyekben alapvetően érdekelt vagyok.

— *A kultúra egyik lényeges megnyilatkozási módja a művészet. Ez azonban még nem funkció. Mit tekintünk a művészet feladatának?*

— Ez megint olyan kérdés, amire ismét csak erősen személyes választ adhatok. (Aminthogy alighanem mindig is így volt, az ókortól kezdve.) Szerintem az erkölcs és a művészet az a két legfőbb képesség, amelyek által az ember kibontakoztathatja és megvalósíthatja önmagát a világban, ami tehát értéket és célt, végső soron boldogságot adhat az életnek. Minden emberi érték és értelem, amit a világ számára elgondolni tudok: szükségképpen „művészi” gondolatként jelenik meg először; mert lényege szerint csak a művészet rendelkezik azzal a magasrendű kreativitással, hogy érzéki formában szuverén és érvényes, szellemi valóságot képes legyen teremteni; hogy tehát — potenciálisan — a személyiség egészére hasson, s mind a társadalmi, mind az egyéni gyakorlat számára értékadóként funkcionáljon. Ad persze értékét a tudomány is, de az nem feltétlenül emberérekűt, minthogy az igazságesszemeny a

világ objektív viszonyainak, az anyag belső tulajdonságainak és törvényeinek a felismerését célozza, vagyis éppenséggel az emberi szempontok teljes felfüggesztését követeli. Más kérdés persze, hogy az így nyert ismereteket aztán eszközként tételvez bizonyos értékékképzetek szerint ismét csak a saját céljainkra igyekszünk felhasználni: jól-rosszul.

— *Azt hiszem, hogy még valamit kifejez a művészet, ha akaratlanul is, de az előbbiekkal szoros összefüggésben. Azt, hogy az ember erkölcsi lény, s mint ilyen, egyetlen a világban. Kifejezi, hogy a szóban forgó életszervező, életvezető értékeket, a művészetben megjelenő célt csak mint erkölcsös lény valósíthatja meg maradéktalanul.*

— Annyiban mindenképpen, hogy a művésznek is megvan a maga erkölcsé, amely talán mindenki másénál szigorúbb, aszkéta morál: a művével való lényegi azonosság parancsa, a légy hű magadhoz elve. Nietzsche ezt úgy fogalmazta meg, hogy „Légy, aki vagy!”

— *Olyan sajátosságai az embernek, mint a részvét, a szeretetteljesség, a jóakarát, a megértés, a belső azonosulás, ami áttöri a magányt, aztán az értékelés, s legfőképpen az önmeghatározás, a döntés, az előre gondolkodás, a célkitűzés, az értéktudat vagy értékérzés képessége az értelemdadás elemi feltételei, s mert ezek alkotják tulajdonképpen az ember erkölcsi lényét, az erkölcsiségről beszélni a művészet kikerülhetetlen feladatának látszik.*

— Az alapprobléma abban gyökerezik, hogy az ember feltételezi: szabad lény. Az erkölcsi döntések mindegyike közvetve vagy közvetlenül a szabadság tételezésén nyugszik, mert a szuverén döntés mindig szabad döntés. Ez az oka, hogy a filozófia, a művészet és persze a mindennapi élet az erkölcsöt központi szereppel ruházta fel: az erkölcsösségben a szabadság is bizonyítódik. Akkor is, ha az ember alapvetően függő lény, akkor is tehát, ha az a tapasztalatunk, hogy mindenben meghatározottak vagyunk. Fizikai, szellemi, társadalmi értelemben egyaránt. Az embernek mégis, lényegi igénye — úgy látszik — az a meggyőződés, hogy szabad: tehát célt és értelmet adhat magának s a világnak. Ez válik az erkölcsi döntésben nyilvánvalóvá. S ha egyszer képes például szépséget látni a világban, vagy igazságosságot belegondolni a létezésbe stb., és ezek az ideák számára pozitívak, vonzóak: akkor erkölcsi köteleltségévé válik, hogy mindezekre törekedjék, hogy megragadják őket művészetével (akár indirekten, vágyva rájuk és vágyat keltve irántuk). És persze, túl ezen, erkölcsi köteleltségévé válik az is, hogy megvalósítsa őket — adottságai és lehetőségei szerint — konkrét cselekedeteiben. Ezért hiszem, hogy nincsen „pesszimista” művészet, a művészet mindig emberérdekű.

— *Szokás a művészetnek gyönyörködtető, megismerő és propagandisztikus-ideológus funkciókat tulajdonítani.*

— Kétségtelen, a művészetben mind a három jelen van. Az imént utaltam rá: szerintem a művészet formaalkotás, valóságteremtés, olyan szellemi világ létrehozása, amivel az ember, s az élet értelmezhető, mégpedig egyszerűen, megismételhetetlenül. Az igazi művészet szuverenitása abban áll, hogy olyan értelmezést ad a világról, amely elsősorban az adott művészre jellemző, ugyanakkor, rejtett módon, mégis lehetséges és valóságos értelmezés, ítélet. Az örültek is szuverének, de világértelmezésük önkényes. Miután a műalkotás hihetetlenül bonyolult valami, megtörténhet, hogy csak egy rétegében hoz újat, így érvényesíti szuverenitását. Tamási Áron világa például szemléletben, világképben nagyon is szokványos, viszont valóságinformációjában és nyelvében oly mértékben eredeti, hogy ezek téveszthetetlenül különbözővé teszik java műveit.

— *Minduntalan meggyőződhetünk róla, milyen korlátozott hatásúak azok az eszünkhöz szóló absztrakt normák, törvények, dogmaértékű tanácsok, amelyek életünket akarják szervezni, s ugyanakkor milyen mély nyomokat hagynak a szemlélt alakok, eszmények, személyes mintaképek, akiket nem az tesz számunkra érthetővé és meggyőzővé, amit képviselnek, hanem a magatartásuk, ahogy a konfliktusok erőterében megvalósul. Ezt az életen kívül csak a művészet képes megmutatni. Jogos-e tehát*

ezt a megmutatást követelni tőle, s azt várni, hogy amit mutat, közérthetően mutassa?

— Abból, hogy a művészetet mélyen szuverén vállalkozásnak tartom, részben az következik, hogy a szellemi-erkölcsi példa felmutatása természetes sajátossága; a példára való igényünk jogos, sőt, csak ez a jogos. A művész teljes személyiségével van jelen a műben, s mint ilyen, függetlenül köznapi életétől, mintakép. Másrészt azonban nem ismerhetem el a közérthetőség egyszerűsítő követelését. A művész nem lehet tekintettel a különféle külső óhajokra, mert abban a pillanatban meghamisítja magát. Egy művésznek csak saját magával, a maga konfliktusaival lehet dolga, csak magamagával küzd, hiszen a világot is csak önmagán át, belsőként érzékeli. Mindig a maga legjobb lehetőségeinek megfelelően kell megfogalmaznia mindazt, ami őt jelenti. Ha ezt a mércét valamilyen tőle idegen, külső szempont nyomására megváltoztatja, akkor hasonlatossá válik ahhoz a sportolóhoz, aki indokolatlan nehezéket vállal magára. Nyilván csak a saját szintje alatt szerepelhet.

— *Ismérve a minőségnek a közérthetőség?*

— Így érteve: semmiképp. Vannak olyan alkotók, akiknek, mint Móricz Zsigmondnak, az élő nyelv a közege. Móricz nem azért írt így, mert érthető akart lenni, hanem azért, mert az anyaga volt ilyen, csak ebben és csak általa tudta magát hiánytalanul kifejezni. Vannak olyanok, akik áttételesen fogalmazzák meg személységüket, életüket. Nem az anyag első jelentésével dolgoznak, hanem annak általánosítottabb, elvontabb szintjeivel. Lassabban ugyan, de ez is visszahat a befogadókra, s mint az előbbi, ez utóbbi is alakítja szemléletünket, formálja életlátásunkat. Nagyon is rövid távú követelés a közérthetőség: az újságírásra, propagandára, s a közművelődésre tartozik. Ugyanez okból érthetetlen számomra, ha bizonyos hőstípusokat, meghatározott témát, eseményvezetést kérnek számon az alkotótól. Az ihlet irányíthatatlan, vele szemben még a művész is tehetetlen. Bele kell nyugodnunk, hogy a művészet, tekintet nélkül más irányú érdeklődésünkre, azt mutatja meg, ami életben és emberben jelentős és érdemes arra, hogy elmélyedjünk benne, de ezt a maga logikája, kifürkészhetetlen vonzódásai szerint teszi, s azokon a pontokon, ahol legjobban tudja. Arra, hogy még maga a művész sem képes ihlete irányítására, megrendítő példa Arany János, aki meg akarta írni leánya halála miatt érzett fájdalmát. Azt vetette papírra: „Nagyon fáj! nem megy!” Az irányítás, ebben az értelemben még a tudomány területén is csak preferenciaként, munkahipotézisként lehetséges. Alkotó tudományra gondolok persze, nem az „alkalmazott tudományokra”. Kétségtelen, hogy korunkban a tudomány már nem nélkülözheti az óriási anyagi-technikai ráfordítást, az össz munka rendszeres alapozását stb. De az igazán nagy felfedezéseket ma is a tehetség különleges érzékenységének s nemegyszer a véletlen szerencsének köszönhetjük.

— *Van-e valami titka a műalkotás megközelítésének? Hogyan találkozhatunk úgy vele, hogy lehetőség szerint teljes mélységében áttetszővé váljék előttünk?*

— Két dolog ütközik itt. Az egyik az esztétikum sajátos objektivitása, általános érvényessége, vagyis az, hogy egy műalkotás az adott kultúrkörön belül *elvben* egyformán értékes, mindenkire azonos eséllyel hat. Ez a tény csak látszatra mond ellent annak, amit korábban fejtegettem: mivel itt minőségileg más, potenciális közérthetőségről van szó. A másik tény viszont az a konkrét tapasztalat, hogy ez nem így van. Az elmúlt 150—200 év éppen arra példa, hogy mű és befogadó közt a szakadék egyre mélyül. Nem hiszem, hogy ebben a művészet lenne a hibás. Inkább a világ, de ebbe most ne menjünk bele. A világ ugyanis mindinkább kultúraellenesnek mutatkozik; úgy fest, hogy nem annyira a szellemi, hanem egyre jobban az anyagi, a hasznos — civilizációs — értékeket becsüli, s ennek megvannak a maga következményei. Az ellentétet talán csökkentené ha már az iskolákban kialakítanák a gyerekekben az esztétikai látás és felfogás képességét, az esztétikumra való nyitottságot, s egyben elsajátíttatnák velük a művészetek tradícióit: formakincsét, jelrendszereit. Ha megismertetnék velük az idevonatkozó tények teljes körét, s megtanítanák őket érzéseikről is gondolkodni és kérdezni. Az egész ugyanis az érzelmi

kulturáltsággal összefüggő gond. Amennyiben a művészet tért veszít, a lelki-szellemi konfliktusok privát szinten maradnak, ami érzelmileg is, intellektuálisan is elszigeteli az embereket, maga a művészet pedig hovatovább fényűzéssé, múzeumi látványossággá jelentéktelenedik. Lemondhatunk-e arról, hogy életproblémáinkat, akár csak mindennapos bajainkat a szívünkkel is tudomásul vegyük és ne csak az eszünkkel mérlegeljük őket, válaszoljunk rájuk. Nyilván soha, márpedig a művészet helyzetének megrendülésével és együtt a spontán népi kultúrák felbomlásával éppen az érzelmek méltó kifejezésének a lehetősége vesz el sokak, a népesség túlnyomó többsége számára.

Általános a jelenség, hogy az egyes ember nem akar (talán nem is tud) teljesértékűen beleszólni a tőle függetlenül zajló eseményekbe. Mindezekből talán nemcsak kérdésnek és a mögötte torlódó sokfajta érzelmi nyomorúságnak súlya érezhető, de az is kiviláglik, hogy a művészet megközelítésének feltételeit az iskolának kell megteremtienie. Ha másért nem, akkor azért, mert az iskola találkozik azzal a fogékonysággal és romlatlansággal, ami ehhez nélkülözhetetlen.

— *Fejtegetését cáfolni látszik, hogy a jelek szerint a művészetek iránt erős az igény. A könyvkereskedelmi adatok ugyanúgy bizonyíthatják ezt, mint a színházak, hangversenyek, tárlatok látogatottságának statisztikái. Sokan amatőröknek, némelek szerint ezen a szinten majd ötszázezer a művészetekhez húzódók száma. Nincs itt legalábbis ellentmondás?*

— Remélem, hogy az van, mert biztos, hogy ez az igény sokkal több emberben él, mint amennyi kívülről látszik. De nem biztos, hogy mindez a művészet iránti igazi igény. Erős a gyanúm, hogy nagyobb részt presztízisokról van szó. Sikk a szellemi-értelmiségi életvitel, de csak külsőségeiben. Nehéz erre mit mondani. Sokféle felmérésünk van például a középiskolások, egyetemisták irodalmi vagy történeti anyagismeretének vaskos hézagairól, műértésük zavarairól. Nekem mindenesetre mindennél többet mond, ha lépten-nyomon látom és hallom, hogy fontos dolgainkról természetesen még írni vagy beszélni is alig tudunk. Jellemző az is, hogy a lakosság nagyobb körére vonatkoztatva nincsenek adataink. Mintha nem is érdekelné bennünket, hogy mennyire lelki ügy, és mennyire presztíziskérdés a művészetek iránti érdeklődés ma Magyarországon.

— *Forduljunk vissza egy kicsit. Vita zajlott a közelmúltban arról, hogy művésztünk elbizonytalanodott, hiányoznak, vagy mindenesetre ritkábbak az olyan megragadó művek, amelyek az élet s az ember mélyeibe hatolva eligazítanának bennünket. Mintha a művészet mostanában nem tudna megfelelni annak az óhajnak, hogy célt és értelmet adjon. Milyennek látja a helyzetet? Azért is kérdezem, nehogy, bár akaratlanul, de a közönségre hártssuk a művészetek körüli zavarok felelősségét.*

— Ennek kibogozásához — azt hiszem — külön beszélgetésre volna szükség, a téma mindenesetre nagyobb teret kíván, mint ami pillanatnyilag rendelkezésünkre áll. Annyi bizonyos, hogy tehetségekben nem szűkölködünk, s kétségtelen az is, hogy abból az irodalmi fellendülésből, amelyet a hatvanas évek eleje-közepe ígért, alig teljesült be valami. Az okokat főleg azokban a társadalmi bajokban látom, melyek egy részéről már szó esett. Az életformák privatizálódását nagymértékben elősegíti, hogy civilizációnk létrehozott egy csomó olyan pótszert, melyekkel a szellemi életforma közérzete viszonylag könnyen elérhető. Másfelől pedig a szellemi élet krónikus betegségei nyugózik az írókat: a politikai szűkkeblűségtől kezdve, a három-négyéves nyomdai átfutásra várakozáson át a tájékoztatás és érték kiválasztás elképesztő zavaraiig. Itt bukkan fel a kritika problémája és felelőssége, nem utolsósorban ugyanis a kritikának tulajdonítható, hogy a művészet fölismeret igazságai nem tudatosodnak. Most mégis, legalábbis a prózát tekintve: indokolt a bizakodás. Úgy sejttem, a közelmúltban néhány igazán maradandó művet írtak a határainkon túli magyar irodalmakban és az itthoni fiatalabb nemzedékekből is.

— *Nem tudom mennyire csak a kritika problémája ez, hiszen, ha végletesen egyszerűsíttem a dolgot, s úgy fogalmazok, hogy kétféle művészet van, felfedező és kiaknázó, akkor az utóbbi lelkén is szárad, ha a fölismerések megrekednek. De nagyon*

igaz, hogy a kritika körül legalább ilyen komolyak a gondok. Arra kérem végezetül, hogy beszéljen az irodalomkritikusként töltött évek tanulságairól!

— Ott végezném, ahol elkezdtük ezt a beszélgetést. Sem a kritika nem lehet meg irodalom nélkül, sem az irodalom kritika nélkül, nincs tehát közöttük ellentét, már csak azért sem, mert mindkettőnek a kultúra a célja és a feltétele. De még ennél is továbbmegyek a rokonításukban, szerintem a kritika is művészet, ha ugyan másodlagos anyagon. Ha egyszer a műalkotás valóban műalkotás: akkor éppen olyan teljes és kimeríthetetlen, mint az élet vagy a valóság. A kritikus, amikor ezt értelmezi és megítéli, voltaképpen ugyanazt teszi, amit az író a nyelv közvetítette érzéki világgal, vagyis kiemeli és felerősíti a műalkotás egyik lehetséges jelentését, megfogalmazza hozzá a maga szuverén szellemi viszonyát. Többször is kifejtettem már másutt azt az alapvető meggyőződésemet, hogy ezért nem lehet egy műről valami egzakt, „objektív” kritikát írni, csakis méltó vagy nem méltó *kritikákat*. Ebből sokféle dolog következik. Mindenekelőtt, hogy a kritikust nem annyira az igazsága, hanem sokkal inkább a hatása minősíti, hogy megítélésében (értelmezése arányaiban) tévednie is szabad, szemben például az orvossal. Még elfogult is lehet. Persze (a maga érdekében is) azért mindent meg kell tennie a tárgyilagosságért, hiszen ha az esztétikumot nem is lehet teljesen soha megragadni, attól az érvényessége még — elvben — általános.

Amit a kritikusnak nem szabad: az a nem méltó kritika: a mű meg nem értése, félreértése, belemagyarázás, hamisítás, személyeskedés, rágalmazás. A kritikus csak azt értelmezheti, ami a műben tényleg benne van és csak akkor lehet nagy művész, ha anyagával megküzdve: a műről szuverén olvasatot ad. Akkor lesz jelentős hatása, ha mindig következetes marad önmagához, vagyis a kritikáiban a maga életművét is írja egyben. Ez a hatás persze sohasem olyan mély, mint egy nagy műé, de rövid távon jóval szélesebb körű lehet. Fogalmazhatnám úgy is, hogy a kritikus érvei a kultúra érdekében ugyan kevésbé átütőek és meghatározóak, mint az író érvei, mégis a lehetősége és felelőssége a közvélemény pillanatnyi befolyásolására összehasonlíthatatlanul nagyobb. Persze csak ha komolyan veszi hivatását, önmagát. Én a kritika legsúlyosabb problémáját abban látom, hogy alig-alig van olyan kritikuskunk, aki ilyen magas igénnyel úzná a mesterségét. Ezt is meg kell mondani, hiszen ha sikerült pontosan megnevezni a gondokat, akkor már meg is tettük az első, döntő lépést megoldásuk felé.

VARGA LAJOS MÁRTON